

Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης

Αρ. 48 (2025)

Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης

Διαγενεακές διαφορές και αινίγματα για την πολιτική

Μιχάλης Μπαρτσιδής, Διδάκτωρ Φιλοσοφίας, Καθηγητής (ΣΕΠ) στο ΕΑΠ

Copyright © 2025

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Μπαρτσιδής Μ. (2025). Διαγενεακές διαφορές και αινίγματα για την πολιτική. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, (48), 29-48. ανακτήθηκε από <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/hpsa/article/view/40612>

Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης

Greek Political Science Review

Άρης Αλεξόπουλος

Η δομή των μεταρρυθμιστικών νόμων και το έλλειμμα υλοποίησης στην Τρίτη Ελληνική Δημοκρατία

Μιχάλης Μπαρτσιδης

Διαγενεακές διαφορές και αινίγματα για την πολιτική

Μαρία Κλη

Ψυχικές, Περιβαλλοντικές και Κοινωνικές Οικολογίες: Πνευματικότητα και το Μοντέλο των Ευτοπικών Οικοκοινοτήτων

Ιωάννης Σ. Σκλαβούνος

Άρθρωση συμφερόντων, κοινωνικό κεφάλαιο, λαϊκισμός: μερικές παρατηρήσεις για την ελληνική κοινωνία πολιτών και την οργάνωση της συλλογικής δράσης κατά τη διάρκεια της κρίσης χρέους

Γιώργος Μακρής

Όψεις οικονομικής ψήφου στην Ελλάδα την περίοδο της οικονομικής κρίσης (2012-2015)

Κωνσταντίνος Κόντης

Το μύθευμα της ατομικής ευθύνης και η νεοσυντηρητική/νεοφιλελεύθερη χρήση του

Διαγενεακές διαφορές και αινίγματα για την πολιτική

Μιχάλης Μπαρτσίδης

Διδάκτωρ Φιλοσοφίας, Καθηγητής (ΣΕΠ) στο ΕΑΠ

Michalis Bartsidis

PhD in Philosophy, Lecturer at Hellenic Open University

Political challenges of transgenerational difference

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Ενσωματώνοντας σχετικά πορίσματα σύγχρονων ερευνών, η παρούσα εργασία εστιάζει στη σχέση των νέων με την πολιτική στην Ελλάδα σήμερα. Αφού επισημάνει ορισμένες μεθοδολογικές δυσκολίες που αφορούν την επιστημονική μελέτη του θέματος, προβαίνει σε μια ευρύτερη ερμηνευτική προσέγγιση θεωρώντας τις διαγενεακές διαφορές όχι απλώς ως κοινωνικές διαφορές αλλά ως ανθρωπολογικές. Αναφέρεται στην αμφίθυμη σχέση των νέων με την πολιτική, στη δύσκολη και τραυματική κατάσταση διπλού δεσμού αφενός με τάσεις ρήξης-φυγής-ανεξαρτησίας-ελευθερίας, αφετέρου με τάσεις αναζήτησης ασφάλειας σε θεσμούς και δεσμούς. Εξετάζει τα στοιχεία ενός παροντισμού που εμπεριέχει δραματικότητα και συγχρόνως πνεύμα-αξίες, συνθήκη που εφοδιάζει τους νέους με μια πολιτική ευθυκρισία. Στη συμπερασματική ενότητα η εργασία παρατηρεί ότι η πολιτική έχει ήδη αλλάξει ακριβώς λόγω των νέων συνθηκών ζωής των νεότερων γενεών και συνοψίζει μεσοπρόθεσμες προτάσεις δημοκρατικής πολιτικής μη θεσμικού αλλά και θεσμικού χαρακτήρα εκ μέρους των φορέων και του κράτους.

Λέξεις-κλειδιά: Νεολαία, πολιτική, ανθρωπολογικές διαφορές, διαγενεακή διαφορά, εσωτερικός αποκλεισμός, παροντισμός

ABSTRACT

Building on the conclusions of relevant research, this paper focuses on how young people today in Greece relate to politics. The paper points out some methodological difficulties concerning the scientific study of the subject and proceeds to a broader reflective, interpretative approach, considering generational differences not just as social differences but also as anthropological ones. It refers to the ambivalent relationship of young people with politics, to the difficult and traumatic situation of a double bind between, on the one hand, the tendencies to escapism-independence-freedom, and, on the other, the tendencies to seek security in institutions and bonds. It examines the elements of a presentism that includes a spirit-values condition that equips young people with a political equanimity. In the concluding section, it observes that politics has already changed precisely because of the new life conditions of the younger generations and summarizes medium-term democratic policy proposals of a non-institutional as well as institutional nature on the part of the agencies and the state.

Keywords: Youth, politics, anthropological differences, transgenerational difference, internal exclusion, presentism

«οἱ μὲν οὖν νέοι [...] καὶ μεγαλόψυχοι (οὐ γὰρ ὑπὸ τοῦ βίου πω τεταπείνωνται, ἀλλὰ τῶν ἀναγκαίων ἄπειροί εἰσιν, καὶ τὸ ἀξιοῦν αὐτὸν μεγάλων μεγαλοψυχία· τοῦτο δ' εὐέλπιδος)»

Αριστοτέλης, *Τέχνη Ρητορική*, 1389a, 30-33

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Για πολλούς ευνόητους λόγους διεξάγονται αρκετές έρευνες σχετικά με την κοινωνική, πολιτιστική και πολιτική συμπεριφορά των νέων σήμερα. Οι έρευνες τροφοδοτούν, στη συνέχεια, σχετικές συζητήσεις σε επιστημονικές συναντήσεις, πολιτιστικές και πολιτικές εκδηλώσεις. Μετά από δύο χρόνια εγκλεισμού λόγω της πανδημίας και του στιγματισμού τους, ιδιαίτερα από τα συστημικά Μ.Μ.Ε., πολλοί νέοι/ες βρίσκονται να εργάζονται εποχιακά για να εξασφαλίσουν ένα μικρό μέρος των απαιτούμενων για τη διαβίωσή τους, την ίδια στιγμή που η φοιτητώσα νεολαία συμβιώνει με τις πρωτόγνωρες εικόνες αυταρχισμού των ΜΑΤ μέσα στα πανεπιστήμια. Συμμετέχουν, επίσης, σε πολλαπλές αντιδράσεις πολιτιστικής διαμαρτυρίας (όπως, για παράδειγμα, με αφορμή την υπόθεση Λιγνάδη), καταγγελίας της αδικίας, της μεροληπτικής λειτουργίας του κρατικού μηχανισμού απονομής της δικαιοσύνης και των μηχανισμών συγκάλυψης εγκλημάτων με θύματα τους/τις ίδιους/ες, αλλά και της έμφυλης ή σεξουαλικής βίας/κακοποίησης. Οι διαμαρτυρίες έλαβαν τα χαρακτηριστικά μαζικού κινήματος με εξεγερσιακά στοιχεία μετά το τραγικό δυστύχημα στα Τέμπη, αφού αρκετοί από τους νεκρούς επιβάτες ήταν νέοι/ες φοιτητές/τριες.

Από την ανωτέρω περιγραφή μπορεί να παρατηρήσει κανείς την έντονη παρουσία των νέων στα κοινωνικά και πολιτικά πράγματα καθώς και τον διαφορετικό από παρελθούσες εποχές τρόπο με τον οποίο εκδηλώνεται η παρουσία αυτή. Επίσης, ενώ επιβεβαιώνονται οι διαφορετικές στάσεις και συμπεριφορές από τις προηγούμενες γενεές, εντούτοις το είδος της διαφοράς αυτής σήμερα δεν εντάσσεται στη συνήθη διαδοχή ριζοσπαστικότητας των νέων έναντι του συντηρητισμού και του κομφορμισμού των μεγαλύτερων σε ηλικία. Οι διαγενεακές διαφορές σήμερα φαίνονται πιο πολύπλοκες και η σχέση τους πιο σύνθετη, γεγονός που προσδιορίζει επίσης τη σχέση των νέων με την πολιτική στην Ελλάδα. Επιχειρώντας να σκεφτούμε την αμφίθυμη σχέση των νέων με την πολιτική θέτουμε ως υπόθεση εργασίας τη δύσκολη και τραυματική κατάσταση διπλού δεσμού αφενός με τάσεις ρήξης-φυγής-ανεξαρτησίας-ελευθερίας, αφετέρου με τάσεις αναζήτησης ασφάλειας σε θεσμούς και δεσμούς. Εξετάζουμε την υπόθεση στο πλαίσιο της γενικότερης κρίσης της ιδεολογίας με την έννοια της κατάρρευσης των καθολικών αξιών

και ιδεωδών που προσανατόλιζαν ιστορικά τις πρακτικές των κοινωνικών ατόμων και ομάδων, τάξεων και μαζών. Δεδομένου ότι κάθε μεγάλη και ιστορική ανασυγκρότηση των καθολικών ιδεωδών άπτεται των απαντήσεων που δίνει κάθε εποχή στο φιλοσοφικό ερώτημα «Ποια είναι η ουσία-φύση του ανθρώπου;», είμαστε σε θέση να αντιληφθούμε τον φιλοσοφικό πυρήνα κάθε πολιτικής ιδεολογίας. Η κρίση της ιδεολογίας, και κατ' επέκταση της πολιτικής, είναι η συνθήκη μπλοκαρίσματος παραγωγής των ταυτοτήτων που αποκαλούμε συνθήκη εσωτερικού αποκλεισμού.¹ Αυτός είναι ο λόγος που προβαίνουμε σε μια ευρύτερη ερμηνευτική προσέγγιση (στην κατεύθυνση της ερμηνευτικής κατανόησης) θεωρώντας τις διαγενεακές διαφορές όχι απλώς ως κοινωνικές διαφορές αλλά ως ανθρωπολογικές.

Εξετάζουμε, συνεπώς, τις ηθικές διαστάσεις της κρίσης υπό αυτό το πρίσμα αλλαγής των καθεστώτων επικοινωνίας και όχι μέσα από τις εξελίξεις λόγω παγκοσμιοποίησης ή λόγω των τεχνολογικών αλλαγών στις μορφές επικοινωνίας. Για τον λόγο αυτό η παρατήρηση των ποικίλων πρακτικών των νέων σήμερα φωτίζει και τις διαδικασίες που ανανεώνουν το ρεπερτόριο αξιών, αποκαλύπτοντας τα στοιχεία ενός παροντισμού που εμπεριέχει δραματικότητα και συγχρόνως πνεύμα-αξίες, συνθήκη που εφοδιάζει τους νέους με μια πολιτική ευθυκρισία.

Στη συμπερασματική ενότητα η εργασία παρατηρεί ότι η πολιτική έχει αλλάξει ήδη, ακριβώς λόγω των νέων συνθηκών ζωής των νεότερων γενεών, και συνοψίζει μεσοπρόθεσμες προτάσεις δημοκρατικής πολιτικής μη θεσμικού αλλά και θεσμικού χαρακτήρα εκ μέρους των φορέων και του κράτους.

2. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΕΣ ΔΥΣΚΟΛΙΕΣ

Θα ήθελα να θέσω δύο σημεία προς συζήτηση για τη σχέση των νέων με την πολιτική, συγκεκριλώνοντας τα πορίσματα κάποιων σχετικών ερευνών. Ενσωματώνοντας τα ευρήματα που προκύπτουν από ερωτήματα εμπνεόμενα από το θεωρητικό και εννοιολογικό πλαίσιο περί της κρίσης της πολιτικής αντιπροσώπευσης, θα προβώ, ωστόσο, σε μια αναστοχαστική προσέγγιση, σε μια οιονεί «ισχυρή» ερμηνεία τους, χρησιμοποιώντας επιπροσθέτως εργαλεία διαφορετικά από εκείνα της πολιτικής θεωρίας και των ποσοτικών αναλύσεων. Οι νέοι/ες και συγκεκριμένα η νεολαία ως κοινωνική κατηγορία, στην Ελλάδα

1 Για τη συνθήκη του εσωτερικού αποκλεισμού σε συνάρτηση με την ανάλυση της έννοιας του εσωτερικού ορίου βλ. Μπαρτσιδής, 2017, και για το ευρύτερο πλαίσιο της διατομικής προσέγγισης Μπαρτσιδής, 2014.

ειδικώς, έχουν διαμορφώσει ιστορικά μια ιδιαίτερη σχέση με την πολιτική και τα ιδανικά μέσα από τις κινητοποιήσεις τους από τη δεκαετία του 1960, μετά στο Πολυτεχνείο καθώς και στις επόμενες περιόδους μέχρι την αρχή της κρίσης του 2008.² Σε όλο αυτό το ιστορικό διάστημα υπήρχαν ορισμένες ηθικές και ιδεολογικές σταθερές τις οποίες αποδέχονταν ή αμφισβητούσαν και μετασχημάτιζαν. Κατά την πρόσφατη περίοδο, μετά τις πολλαπλές κρίσεις, το κοινωνικό πλαίσιο έχει ρευστοποιηθεί αρκετά και δεν παρέχει ως δεδομένες κάποιες ηθικοπολιτικές σταθερές στις οποίες οι νέοι θα αναφέρονται. Οπότε οι βαθύτερες διεργασίες που συμβαίνουν στις νέες γενεές –πάντοτε και εξ αιτίας αυτών αποτελούν ευαίσθητο δείκτη των επερχόμενων γενικότερων κοινωνικών μεταβολών– δεν είναι εύκολα αποτυπώσιμες σε ποσοτικές έρευνες. Το θέμα παρουσιάζει εγγενείς δυσκολίες οι οποίες στις μέρες μας επιτείνονται περισσότερο. Για τον λόγο αυτό επιλέγουμε να επιστρατεύσουμε ορισμένες φιλοσοφικές έννοιες και σχήματα καθώς και βιωματικές εικόνες στη γραμμή της ερμηνευτικής κατανόησης.

Η προσέγγιση αυτή μας επιτρέπει, επίσης, να εξετάσουμε την παραδοσιακή καχυποψία των κοινωνικών και πολιτικών επιστημών για την έννοια των γενεών, η οποία προκαλούσε και συνεχίζει να προκαλεί ακατάπαυστες μεθοδολογικές συζητήσεις (Mannheim, 1968· Γιαννάκη, 2016). Δεν μας αρκεί η έννοια «νεολαία», που ενσωματώνει όλα τα στοιχεία της ιστορικότητας, της μεταβλητότητας και της ενδεχομενικότητας των στάσεων της στο κοινωνικό γίγνεσθαι; Οι έννοιες δεν είναι θέσφατα, ούτε μπορούμε να δεχόμαστε κατά περίπτωση την ισχύ τους. Ωστόσο, η επαναφορά του όρου «γενεά» στις τελευταίες έρευνες μπορεί να γίνει αποδεκτή χωρίς περαιτέρω ενστάσεις, επειδή οι δύο μεγάλες κρίσεις, η κρίση χρέους του 2008-10 και προσφάτως η πανδημική, αποτέλεσαν μια πολύ ευδιάκριτη τομή στο χρόνο ώστε να είναι ορατές εμπειρικά δύο γενεές νέων: οι αποκαλούμενες Millennials και Generation Z (άτομα γεννημένα μεταξύ 1995-2010) (della Porta, 2019α, 2019β· Παπανικολόπουλος, 2023). Η «αυτοσυνείδηση» τους συχνά σχηματίζεται μέσα από τη σύγκριση με τις συνθήκες ενηλικίωσης και διαβίωσης των προγενέστερων ηλικιακών ομάδων του πληθυσμού. Η οριοθέτηση

2 Για την ιστορικότητα της πολιτικής παρουσίας των νέων και της νεολαίας ως κοινωνικής κατηγορίας στις διάφορες επιστημονικές θεωρίες βλ. Γιαννάκη, 2016, και στην ελληνική πολιτική ζωή Παντελίδου-Μαλούτα, 2017. Μια σχετική παραδοχή για εμπλουτισμό των μεθόδων συναντούμε εδώ:

Εάν συνεπώς είναι θεμιτό το ερώτημα αν λόγω της κρίσης παρατηρείται όντως «ριζοσπαστικοποίηση» της νεολαίας στην Ελλάδα, για την απάντησή του επιβάλλεται η διερεύνηση και του πεδίου της ιδεολογίας, των αξιών και των αντιλήψεων, πέρα από αυτό της έμπρακτης πολιτικής συμπεριφοράς (Παντελίδου-Μαλούτα και Ζηργάνου-Καζολέα, 2020: 160).

Για την ιστορική σημασία της εξέγερσης του 2008 που συμπύκνωσε βαθύτερες κοινωνικές αντιφάσεις και εντάσεις βλ. Vradis και Dalakoglou, 2011, και Παπανικολόπουλος, 2016. Μετά από τις εξελίξεις της δεκαεπταετίας των κρίσεων που ακολούθησαν, όπως θα δούμε παρακάτω, με την περαιτέρω επιβάρυνση των προβλημάτων των νέων, το ζήτημα μετατράπηκε σε ανεπίλυτο και χρόνιο κοινωνικό πρόβλημα και ως τέτοιο θεωρείται πλέον (βλ. Καλγνας, 2010: 356).

αυτή ρητοποιεί μια εμπειρία διαφοράς μεταξύ «νέων/ηλικιωμένων», η οποία σταδιακά αναπαρίσταται ως μια μη αναγώγιμη ετερογένεια και ασυμβατότητα μεταξύ τους. Υπ' αυτήν την έννοια, η επαναφορά του αναλυτικού εργαλείου της γενεάς σχετίζεται και ενδεχομένως αξιοποιεί περισσότερο τις διαγενεακές διαφορές όχι απλώς ως κοινωνικές διαφορές αλλά ως ανθρωπολογικές.³

Θα μπορούσε να αναρωτηθεί κανείς αν ο τρόπος σκέψης και συμπεριφοράς της γενεάς Z στην Ελλάδα είναι κοινός με αυτόν της γενεάς Z στις υπόλοιπες ευρωπαϊκές χώρες ή ακόμη με εκείνης των ΗΠΑ. Με άλλα λόγια, τίθεται το ερώτημα αν έχουμε μια κοινή, παγκοσμιοποιημένη γενεά ανθρώπων και ποιος είναι ο ρόλος της τεχνολογίας σε αυτή την κοινότητα εμπειριών και παραστάσεων. Από τη βιβλιογραφία προκύπτει ότι μάλλον αυτό ισχύει –ή τουλάχιστον έτσι το αντιμετωπίζουν οι μελετητές– και σ' αυτό το σημείο ο ρόλος της ψηφιακότητας και της τεχνολογίας είναι όντως σημαντικός ως διάδραση, ως επικοινωνία, ως δημιουργία ενός κοινού δημόσιου χώρου παγκοσμίως (Κουλιουριος και Keldsen, 2016). Με άλλα λόγια, στην παρούσα εργασία θα χρησιμοποιήσουμε την έννοια της γενεάς με τον τρόπο που αναφέραμε μόλις και θα προσεγγίσουμε τα δεδομένα για την Ελλάδα ως δυνητικά αντιπροσωπευτικά μιας γενικότερης κοινής συνθήκης η οποία παράγει σημαντικές συνέπειες και αποτελέσματα.

3. ΑΜΦΙΘΥΜΗ ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Η πρώτη παρατήρηση αφορά το γεγονός ότι λόγω της συνθήκης μόνιμης και πολλαπλής κρίσης οι νέοι/ες διαμορφώνουν μια *αμφίθυμη σχέση με την πολιτική*. Βέβαια η αμφιθυμία αυτή, ως διακύμανση των παθών, είναι γενικότερα μια ιδιαιτερότητα των νέων και της νεολαίας όταν αυτοί συγκροτούνται ως ειδική κοινωνική κατηγορία, που σχετίζεται με τη δυναμική ή ακόμα και την εκρηκτικότητα που μπορεί αυτοί να προκαλέσουν (Κονάcs, 2022).

Εστιάζοντας στην Ελλάδα, από αρκετές έρευνες προκύπτει ότι ενώ οι νέοι ασχολούνται με την πολιτική, αυτό συμβαίνει από απόσταση και μάλιστα με μη παραδοσιακούς τρόπους εμπλοκής (Κολιαστάσης, 2022: 16). Ενδιαφέρονται για τα ανθρώπινα δικαιώματα, για τα ζητήματα του περιβάλλοντος και της

3 Ως ανθρωπολογικές διαφορές εννοούνται εδώ οι διαφορές μεταξύ διανοητικής/χειρωνακτικής εργασίας, των φύλων (ειδικά μεταξύ άρρενος/θήλεος), των γενεών (δηλαδή μεταξύ νέων/ηλικιωμένων), κανονικού/παθολογικού, υγιούς/ασθενούς, ειδημόνων/αδαών. Σύμφωνα με τον Balibar (2011: 465-515, 2016: 30-35), αναφέρονται στις δι-ιστορικές «μεγάλες διαιρέσεις», συστατικές κάθε ανθρωπολογίας –δηλαδή κάθε απόπειρας ορισμού μιας έννοιας του «ανθρώπου» ή της ανθρώπινης ιστορίας–, και η διαπραγμάτευσή τους αποτελεί ύλη της πολιτικής. Αποτελούν ανισότιτες που απωθούνται και δεν μπορούν να καταργηθούν με τη θέσμιση της ισότητας, διότι η τελευταία παραμένει καθαρά εξωτερική τους, αν και απαραίτητη τυπική προϋπόθεση της απελευθέρωσης-χειραφέτησης.

κλιματικής αλλαγής/κρίσης, καθώς και για θέματα που άπτονται του σεξουαλικού προσανατολισμού και των έμφυλων ταυτοτήτων, αλλά όχι για την κομματική πολιτική (Sloam, 2016). Ιδιαίτερη και εκρηκτική δραστηριοποίηση παρατηρείται στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, τα οποία πρωταγωνιστούν στη ζωή και την καθημερινότητά τους (Flash Eurobarometer 502, 2022: 64-66). Ωστόσο, οι δραστηριότητες που προϋποθέτουν κάποιας μορφής φυσική (δια ζώσης, ενσώματη) κοινωνικοποίηση είναι αρκετά ψηλά στις προτιμήσεις των ερωτώμενων, παρά την πολύ διαδεδομένη άποψη που υποστηρίζει ότι η νέα γενεά κάνει τα πάντα μέσω ψηφιακών εργαλείων (Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς, 2020: 28). Δεν είναι σαφές αν οι νέοι/ες τοποθετούνται στο δίπολο Δεξιά/Αριστερά (ETERON, 2022), ούτε αν, όταν αυτό συμβαίνει, υπερτερεί ο κεντροαριστερός πόλος.⁴

Αν λάβουμε υπόψιν δείκτες όπως η στάση τους σχετικά με τις κινητοποιήσεις ενάντια στην ίδρυση πανεπιστημιακής αστυνομίας (ETERON, 2023), παρατηρούμε ότι διαμορφώνονται τρεις κατηγορίες. Στην πρώτη, παρατηρείται μια ισχυρή ριζοσπαστική τάση της φοιτητικής νεολαίας και η σχετική αποστροφή της προς τον συντηρητισμό. Η πολιτική κινητοποίησή της ενισχύθηκε περαιτέρω υπό την επίδραση του κινήματος των καλλιτεχνών και κορυφώθηκε μετά το σιδηροδρομικό δυστύχημα των Τεμπών (Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς, 2020: 37· 2023). Σε μια δεύτερη κατηγορία, φαίνεται μια μετριασμένη πολιτική τοποθέτηση με ανάμεικτα στοιχεία ριζοσπαστισμού και συντηρητισμού, θεσμικής και μη πολιτικής δράσης. Τέλος, δεν πρέπει να υποτιμηθεί η μερίδα της γενεάς αυτής που επιλέγει τη βία, συμμετέχει σε επιθέσεις, κινητοποιήσεις και οργανώσεις, και γενικά υπόκειται σε μια σαγήνη της ισχύος. Η τάση αυτή, που δεν είναι πλειοψηφική, πρέπει να ενσωματώνεται στα θεωρητικά ερμηνευτικά σχήματα καθόσον, ενώ πληροί τα βασικά χαρακτηριστικά που παρουσιάζουμε (λ.χ. ενδιαφέρον για το περιβάλλον και τις νέες τεχνολογίες⁵), εντούτοις εκβάλλει σε φασιστικές πρακτικές. Η εκδήλωση αυτού του είδους συμπεριφοράς ερμηνεύεται από τους ίδιους ως πολιτική ανυπακοή και, πράγματι, χρησιμοποιούν έναν λόγο και πρακτικές εξέγερσης. Ανάλογη τριμερή κατανομή των τάσεων παρατηρούμε και ως προς το προσφυγικό ζήτημα με μια ισχυρή «φοβική» τάση έναντι των προσφύγων, αλλά και σε άλλα θέματα όπως η κατάργηση των ΜΑΤ, του μαθήματος των θρησκευτικών και των παρελάσεων (Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς, 2020: 38· Flash Eurobarometer 502, 2022). Επίσης, θα πρέπει να ληφθεί υπόψιν και το σοβαρό ζήτημα της αυξημένης παραβατικότητας από μια μερίδα των νέων, ιδίως μετά το

4 Θέση που υποστηρίχθηκε στο Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς (2023), η οποία, ωστόσο, δεν επαληθεύτηκε από τις εκλογές του 2023.

5 Σημειωτέον ότι συντηρητικά ή αυταρχικά έως και ναζιστικά ιδεολογικά ρεύματα διατηρούν μια καταστατικά ιδρυτική σχέση με την οικολογία, όπως γνωρίζουμε από ιστορικές μελέτες για τον οικοφασισμό (βλ. Biehl και Staudenmaier, 2003· Πρωτοπαπαδάκης 2010).

2019, το οποίο δεν είναι άσχετο από την παρούσα κοινωνικοοικονομική συγκυρία. Αυτό αφορά, λοιπόν, ενσώματες πρακτικές βίας όπως στα ΕΠΑΛ Ωραιοκάστρου, Σταυρούπολης και Ευόσμου, τη δολοφονία του Άλκη Καμπανού⁶, το λυντσάρισμα των τρανς ατόμων στην Πλατεία Αριστοτέλους τον Μάρτιο του 2024 κ.ά. Οι μορφές ενδημικής βίας και βαναυσοποίησης της πολιτικής⁷ αποτυπώνουν την κρίση της πολιτικής για την οποία κάνουμε λόγο, μορφές που μπορούν να προσπελαστούν ευκολότερα μέσω της προσέγγισης των ανθρωπολογικών διαφορών.

Οι νέοι σήμερα έχουν συνδυάσει τόσο υλιστικά (βασικές ανάγκες για οικονομική και προσωπική ασφάλεια) όσο και μετα-υλιστικά προτάγματα (ταυτοτικές ανάγκες, πολιτικές ανάγκες για ελευθερία του λόγου και δημοκρατική συμμετοχή στα κοινά), αλλά με τρόπο που φαίνεται να αμφισβητεί την ίδια τη διάκριση. Αντίθετα από την αριστοτελική πεποίθηση ότι οι νέοι προσαρμόζονται αναγκαστικά από τις δυσκολίες της ζωής («ὕπὸ τοῦ βίου πῶ τεταπεινῶνται, ἀλλὰ τῶν ἀναγκαίων ἄπειροί εἰσιν» [Αριστοτέλης, 2016: 1389a]), στην παρούσα συνθήκη οι δυσκολίες, τα εμπόδια και οι αποκλεισμοί βρίσκονται στην αρχή της ενήλικης ζωής τους και όχι αργότερα. Πράγματι, αυτή είναι μια νέα διαφορά με τις μέχρι το 2008 γενεές νέων, διαφορά που στην πραγματικότητα πρόκειται για αντιστροφή όσον αφορά τις προσδοκίες που τρέφουν για το μέλλον και την καριέρα τους.

Ενώ δεν έχουν λύσει τα βιοτικά προβλήματά τους, εντούτοις επιδεικνύουν υψηλό βαθμό υπευθυνότητας για το μέλλον του πλανήτη και τις επιπτώσεις της κλιματικής κρίσης, τις αντιδημοκρατικές εκτροπές, την υπεράσπιση των κοινών και δημοσίων αγαθών, των δημοσίων χώρων. Στις θεματικές προτεραιότητες που θέτουν οι νέοι, εκείνη της προστασίας του περιβάλλοντος και της αντιμετώπισης της κλιματικής αλλαγής προηγείται όλων σε πανευρωπαϊκό επίπεδο. Ακόμη και στην Ελλάδα, όπου προηγούνται οι κοινωνικές και οικονομικές ανισότητες και η φτώχεια, η προστασία του περιβάλλοντος βρίσκεται κοντά στον μέσο ευρωπαϊκό όρο (Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς, 2022: 26· Flash Eurobarometer 502, 2022: 5-8· διαΝΕΟσις, 2022: 23· Hurrelmann και Albrecht, 2021). Πώς γίνεται οι γενεές χωρίς μέλλον να δείχνουν μια τέτοια «ηθική της ευθύνης» για αυτό; Στο σημείο αυτό διεξάγεται μια μεγάλη συζήτηση περί της διαγενεακής δικαιοσύνης όσον

6 Αναλυτικότερα με αφορμή το αποτρόπαιο αυτό περιστατικό βίας με αποτέλεσμα τον θάνατο του 19χρονου, βλ. Μπαρτσιδής, 2022.

7 Με τον όρο βαναυσοποίηση της πολιτικής (*brutalisation de la politique*) αναφερόμαστε στις διαδικασίες μετατροπής της δύναμης σε τελευταία λέξη της αλήθειας της ύπαρξης και του ανθρώπου, σύμφωνα με τον Achille Mbembe (Mbembe, 2020: 12). Άλλες πηγές για την έννοια συναντούμε στα Sassen 2014, Mosse 1991. Αναφερόμαστε, επίσης, στη διάχυτη βία που διαφεύγει της λειτουργίας των θεσμών, λειτουργία που θα την περιόριζε εντός της, μετατρεπόμενη τώρα σε ακραία βία ή βαναυσότητα-ωμότητα (*cruaute*). Συνδέεται δε με την κρίση της ευρωπαϊκής ενοποίησης, τη συνακόλουθη αλλαγή του σκοπού της, ο οποίος παρουσιάζεται όχι πλέον ως συμβολή στην ειρήνευση της διεθνούς σφαίρας, αλλά τίθεται υπό το πρίσμα ενός κόσμου που έχει ξαναγίνει «γεωπολιτικός». Ως προς αυτό, υπάρχουν ακόμη δυνατότητες να θεωρείται η ενοποίηση ως αναγκαία απάντηση στη βαναυσότητα της πολιτικής, όπως φαίνεται από την προτεραιότητα των νέων στον ειρηνευτικό ρόλο της ΕΕ (Flash Eurobarometer 502, 2022: 64-66).

αφορά τις δραματικά άνισες περιβαλλοντικές επιπτώσεις. Πρόκειται για μια ευαισθησία και διαμαρτυρία των νέων για το μέλλον της κλιματικής αλλαγής βασισμένη στις πιο μύχιες ανησυχίες και τους φόβους τους και όχι στο θυμό ενάντια στις παλιότερες γενεές (Κονάcs, 2022: 35).

Τους απασχολούν έντονα και παραγωγικά τα ζητήματα των έμφυλων ταυτοτήτων, αποκαλύπτοντας μια ολόκληρη μετατόπιση σε πρακτικές ελευθερίας ή φυγής από το πατριαρχικό σύστημα, όπως φάνηκε με αφορμή την ψήφιση του νόμου για τον γάμο ομόφυλων ζευγαριών. Συγχρόνως, βρίσκουν το θάρρος και την παρρησία να καταγγείλουν συμπεριφορές σεξουαλικής εκμετάλλευσης από θέσεις εξουσίας και διεκδικούν ενεργά την ορθή απονομή της δικαιοσύνης, ενώ ταυτόχρονα παρουσιάζουν μια αποστροφή προς το δικαστικό σύστημα (κίνημα MeToo, υπόθεση Λιγνάδη, συγκάλυψη ευθυνών για το δυστύχημα στα Τέμπη κ.ά.).

Δείχνουν εμπιστοσύνη σε κοινωνικούς δεσμούς, όπως η φιλία, όπου καλλιεργούνται σχέσεις ελευθερίας, αλληλοϋποστήριξης και γενναιοδωρίας χωρίς αποκλειστικές ταυτίσεις (ETERON, 2022). Η φιλία είναι το χαρακτηριστικό των νέων ανθρώπων, όπως το περιγράφει ο Αριστοτέλης ως διαφορά από εκείνη των ενηλίκων ή των γερόντων,⁸ το οποίο ισχύει ακόμη αναλλοίωτο στη σημερινή παράδοση συνθήκη. Προσδοκούν μεγαλύτερες ευκαιρίες και περισσότερες δυνατότητες αλληλεπίδρασης με τους νέους άλλων ευρωπαϊκών χωρών (Flash Eurobarometer 502, 2022: 50). Παραδόξως και ιδιαίτερα ως επίδραση της πανδημικής συνθήκης, ενδιαφέρονται συγχρόνως για την οικογένεια, τον καταπιεστικότερο μηχανισμό σύμφωνα με τις παλιότερες γενεές χειραφετητικών κινήματων, έστω και με οξύτατη αμφιθυμία ως προς τους γονείς τους (Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς, 2020: 22-23).

Τέλος, είναι πιστοί στη σημασία και την αξία της επιστημονικής γνώσης, χωρίς μεγάλες παλινδρομήσεις σε ανορθολογικές ιδεολογίες, όπως φαίνεται από τη στάση τους στο ζήτημα του εμβολιασμού κατά του Covid-19. Άλλωστε το ότι οι περισσότεροι σπεύδουν να αποκτήσουν μεταπτυχιακές γνώσεις σχετίζεται με την αξιοποίησή τους για την εύρεση εργασίας αλλά και με την «επιθυμία τους για γνώση» με ευρύτερη στόχευση (Mendoza, 2018). Κινούνται με μεγάλη ευχέρεια, ειδικά μετά την πανδημία, στη νέα ψηφιακότητα, αλλά δεν κατατάσσουν υψηλά στις προτεραιότητές τους την περαιτέρω ψηφιοποίηση τομέων εργασίας και ζωής.⁹ Διεξάγουν στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης αλλά και στις ιδιόκτητες ψηφιακές πλατφόρμες των εταιρειών επιτυχημένες καμπάνιες αντίστασης εναντίον της άγριας εκμετάλλευσης των εργαζομένων, όπως στην περίπτωση της

8 Αριστοτέλης, 2016: Γ388b31-1390b13. Ενώ σήμερα όλα τα υπόλοιπα ήθη τους (οι σφοδρές επιθυμίες, η οργή, η ευκολοπιστία, οι καλές διαθέσεις, η παρρησία, η καλλιέργεια ελπίδας και η πίστη στο μέλλον), χωρίς να αντιστρέφονται, εντούτοις μετριάζονται ή τουλάχιστον απομειώνονται και σχετικοποιούνται τείνοντας να μοιάσουν στους ώριμους («ακμάζοντες» κατά την αριστοτελική ενδιάμεση ηλικία), η αγάπη των φίλων και συντρόφων παραμένει σταθερό χαρακτηριστικό των νέων.

9 Βλ. Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς, 2020, 2023· ETERON, 2022.

απεργίας στην E-food. Τέτοιες μορφές αντίστασης αναπτύσσονται σε εταιρείες που προϋποθέτουν την ψηφιακή οργάνωση μεγάλου μέρους της επιχειρηματικής δραστηριότητάς τους. Αυτό δεν είναι σύγχρονη πολιτική δράση και μάλιστα αποτελεσματικότερη, στον ίδιο τον τόπο ακριβώς της εκμετάλλευσης όπου η αντίσταση των «πληκτρολογίων» συνδυάζεται με την ενσώματη; Επιπροσθέτως, είδαμε ταυτόχρονη αντίσταση, ψηφιακά και ενσώματα, στην υπόθεση της δίκης της Χρυσής Αυγής, της αστυνομίας στα πανεπιστήμια κ.λπ., αντιστάσεις που ήταν όλες αποτελεσματικές.

4. ΕΝΑΣ ΠΑΡΟΝΤΙΣΜΟΣ ΜΕ ΑΞΙΕΣ

Από την άλλη πλευρά, λόγω της ίδιας πολλαπλής συνθήκης κρίσης, οι νέοι/ες οδηγούνται σε αυτό που αποκαλείται η «Μεγάλη Παραίτηση».¹⁰ Η επίγνωση ότι δεν υπάρχει μέλλον –ότι δεν τους απευθύνεται μια υπόσχεση μέλλοντος για το οποίο να αξίζει να υποστεί κανείς ποικίλες στερήσεις και καταπίεση στο σήμερα ώστε να απολαύσει τους καρπούς των κόπων του αύριο– αποτελεί το σημαντικότερο στοιχείο που χρήζει περαιτέρω έρευνας. Οι νέοι/ες ζουν σε συνθήκες επισφάλειας και έντονης εκμετάλλευσής τους ως περιστασιακών και πρεκάρων εργαζόμενων, με αποτέλεσμα να αποκλείονται από την πρόσβαση σε ποικίλα αγαθά και υπηρεσίες, πόσο μάλλον ενόσω αυτά εμπορευματοποιούνται συνεχώς. Η συντριπτική πλειονότητα προσδιορίζει ως σημαντικότερες προκλήσεις την ανεργία, την έλλειψη ευκαιριών, τις χαμηλές αποδοχές και το αβέβαιο επαγγελματικό και ασφαλιστικό μέλλον. Το 2019, το 19,1% των Ελλήνων νέων αναφέρθηκε στην κατηγορία NEET.¹¹ Η Ελλάδα, με το 35,2% των νέων (15-24 ετών) εκτός εργασίας το 2019, είχε το υψηλότερο ποσοστό ανεργίας των νέων στην ομάδα της ΕΕ-27. Οι βελτιώσεις τα τελευταία χρόνια αναδεικνύουν μια σαφή αιτιώδη σύνδεση με τα χρηματοπιστωτικά και οικονομικά προβλήματα που αντιμετώπισε η χώρα την τελευταία δεκαετία. Για τον λόγο αυτό, άλλωστε, περίπου 7 στους/στις 10 δηλώνουν πως «θα μετανάστευαν στο εξωτερικό εάν έβρισκαν δουλειά με καλύτερες αποδοχές και καλύτερες συνθήκες» (διαΝΕΟσις, 2022, βρέθηκε στο Κολιαστάσης, 2022: 10). Μάλιστα, αυξήθηκε κατά την επταετία 2016-2022 το μερίδιο των νέων που προτιμούν την εργασιακή ασφάλεια (Κολιαστάσης, 2022: 12-14).

¹⁰ Ο όρος αναφέρεται στην εγκατάλειψη των προσφερόμενων ειδών εργασίας με εξευτελιστικές συνθήκες και μισθούς καθώς και στην παραίτηση από τις συνήθεις προσδοκίες για μια σταθερά εξελισσόμενη επαγγελματική καριέρα (βλ. Madison, 2022). Για έναν εύστοχο σχολιασμό του όρου βλ. Πετράκη, 2023α, 2023β. Εδώ βρίσκεται ένα πολύ ενδιαφέρον χαρακτηριστικό της σημερινής εποχής, σε σύγκριση με τις πρόσφατα παρελθούσες (τελευταίος αιώνας) όπου οι νέοι/ες ως «νεολαία» ήταν στην πρωτοπορία της διεκδίκησης του μέλλοντος. Ύστατη τέτοια περίπτωση υπήρξε η εξέγερση του 2008 στην Ελλάδα, η οποία στην ουσία προεξοφλούσε τα επερχόμενα. Συνεπώς, αν και υπάρχουν μικροεξαιρέσεις, τα στοιχεία που οδηγούν στη «μεγάλη παραίτηση» βρίσκονται στους συνολικότερους μετασηματισμούς της κοινωνικής, οικονομικής και κυρίως πολιτικής πραγματικότητας.

¹¹ Στην κατηγορία αυτή εντάσσονται όσοι δεν είχαν δυνατότητα συμμετοχής «Ούτε στην Εκπαίδευση, στην Απασχόληση ή στην Κατάρτιση»· βλ. Unicef, 2020: 74.

Αυτή είναι και η βάση της ανάπτυξης μιας σύγχρονης ταξικής κουλτούρας νέου τύπου που διαπερνά την έννοια της γενεάς και την επικαθορίζει. Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, παρατηρείται μια αντιστροφή στις ιδεολογικές και πολιτικές στάσεις και συμπεριφορές των νέων επιστημόνων. Μέχρι πρόσφατα διαμόρφωναν ριζοσπαστικές πολιτικές και ιδεολογικές συμπεριφορές κατά τη φοιτητική περίοδο της ζωής τους, καλλιεργώντας συγχρόνως προσδοκίες για την καριέρα τους, και στη συνέχεια προσαρμόζονταν με κομφορμιστικό τρόπο σε συντηρητικότερες κατευθύνσεις καθώς επιβεβαιώνονταν σε γενικές γραμμές οι προσδοκίες ανέλιξης. Τώρα, αντιστρόφως, διαπιστώνοντας τις δυσκολίες και τους αποκλεισμούς από την αρχή της καριέρας τους ριζοσπαστικοποιούνται πολιτικά προϊόντος του χρόνου.¹² Αναφερόμενοι στην υπόθεση της «Μεγάλης παραίτησης» δεν εννοούμε ότι υπάρχει παραίτηση από την κοινωνική και πολιτική ζωή αλλά, ίσα-ίσα, σε ορισμένες περιπτώσεις και συγκυρίες η πολιτική συμμετοχή των νέων σε διαμαρτυρίες μπορεί να αυξηθεί κατακόρυφα, όπως στις κινητοποιήσεις με αφορμή το τραγικό δυστύχημα των Τεμπών.

Αντί της απόγνωσης, διανοίγονται και άλλοι τύποι συμπεριφορών και αντιδράσεων έναντι του αισθήματος επερχόμενης απειλής και φόβου. Παρατηρείται μια περαιτέρω έντονη στροφή στο βίωμα και την απόλαυση των στιγμών του παρόντος, πέρα από το αν υπάρχουν ή όχι δυνατότητες υλικών αποκτημάτων, εργασίας και εξασφάλισης. Το παρόν διαστέλλεται ως προς τις δυνατότητες που προσφέρει, οι οποίες δεν πρέπει να χάνονται στο όνομα μιας αδύνατης υπόσχεσης μελλοντικής ευημερίας. Οι «ακτιβισμοί της απόλαυσης» (pleasure activism) αποσκοπούν στην αξιοποίηση της θετικής συμπεριφοράς του καθενός για να προαχθεί η δικαιοσύνη και η χειραφέτηση, αυξάνοντας τις δυνατότητες όλων αντί της υφιστάμενης αντίληψης περί σπανιότητας πόρων και δυνατοτήτων. Τα αναδυόμενα πρότυπα αλληλοβοήθειας και βοήθειας προς τον πλανήτη αποσκοπούν στο να διαμορφώνουν τον κόσμο, καθώς αυτός βρίσκεται σε ρευστότητα και αλλάζει διαρκώς.¹³ Η μεταβατική συνθήκη ζωής των πολλαπλών υποκειμένων της κρίσης φαίνεται να τροφοδοτεί και να εμπλουτίζει τη σχεδόν

12 Οφείλω την παρατήρηση αυτή στον Νίκο Μαραντζίδη και στον σχολιασμό εκ μέρους του των εκλογικών αποτελεσμάτων στον Δικηγορικό Σύλλογο Αθηνών, κατά τη διάρκεια της ημερίδας/μνημοσύνου στη μνήμη της φοιτήτριας του Τμήματος ΒΣΑΣ του Πανεπιστημίου Μακεδονίας Φραντσέσκα Μπέζα αλλά και όλων των θυμάτων, κυρίως νέων, του τραγικού δυστυχήματος στα Τέμπη, με τίτλο «Φταίει η κακιά η (χ)ώρα: βιοπολιτικές, περιφράξεις, ανατροπές στη ζωή των νέων, πριν και μετά την οικονομική κρίση στην Ελλάδα», που έλαβε χώρα στο Πανεπιστήμιο Μακεδονίας την Τετάρτη 5 Απριλίου 2023.

13 Με τον όρο ακτιβισμός της απόλαυσης περιγράφονται πρακτικές αγάπης, έρωτα και φροντίδας ως ο πυρήνας της πολιτικής αντίστασης και καλλιέργειας της ανθεκτικότητας. Ο όρος αναφέρεται σε δράσεις ακτιβιστών, καλλιτεχνών και συγγραφέων που αφορούν κατηγορίες ευάλωτων ατόμων και ιδιαίτερα τις έγχρωμες γυναίκες και τα άτομα με ειδικές ανάγκες (Brown 2019: 60). Επεκτείνοντας θετικά την έννοια της επιθυμίας προς την ηδονή, υπενθυμίζουμε την μετάφραση στα ελληνικά του φουκωϊκού όρου *plaisir* στον δεύτερο τόμο της *Ιστορίας της σεξουαλικότητας - Η χρήση των ηδονών*. Στην ηδονή «βρίσκουμε τη δύναμη να συνδημιουργούμε τον κόσμο» (Brown 2019: 437).

βραχυκυκλωματική διασύνδεση του βαθέος εαυτού και των εξωτερικών δομών και να προσδιορίζει μια νέα σχέση, ένα νέο είδος δεσμού. Οι μορφές διατομικής ενδυνάμωσης συνίστανται στην υπερίσχυση των χαρούμενων αισθημάτων και διαθέσεων των πρακτικών αλληλεγγύης, αγάπης και φιλίας-φιλοξενίας έναντι των θλιβερών παθών της μισαλλοδοξίας, του μίσους για τον ξένο και τον άλλο (Μπαρτσιδής, 2023: 375-6). Οι θετικές όψεις του παρόντος είναι ευκαιρίες και δυνατότητες επιλογής και δράσης, όψεις ελευθερίας και δημιουργίας. Οι θετικές δράσεις αλλά και οι περιοχικές, θεματικές ρήξεις και ανατροπές δεν είναι εύκολο να συμπυκνωθούν σε μια μοναδική στιγμή μεγάλης ανατροπής ή μεγάλης αφήγησης. Οι α-δυνατότητες του παρόντος φορτίζουν, ωστόσο, τις δυνατότητές του, αποτελούν τις ευτοπίες του, δηλαδή ουτοπικές στιγμές στο παρόν.

Πρόκειται για μια δύσκολη και τραυματική κατάσταση διπλού δεσμού: από τη μια, οι πάγιες τάσεις των νέων για φυγή-ανεξαρτησία-ελευθερία και ρήξεις, και, από την άλλη, η πλήρης ανασφάλεια, ο αυταρχισμός και η επίγνωση της μη ύπαρξης κάποιου μέλλοντος. Ίσως έτσι να εξηγείται η ανάγκη για καταφυγή σε κάποια άφθαρτα-καθαρά και άδολα τοπία, όπως οι φίλοι, όσο και για κάποια στήριξη στους ίδιους αυτούς μηχανισμούς, όπως η οικογένεια (Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς, 2020: 23).¹⁴ Τα χαρακτηριστικά αυτά δεν παραπέμπουν σε αυτό που αποκαλείται «απολιτικές τάσεις» αλλά ίσως βαθύτερα στο α-πολιτικό (impolitique) στοιχείο το οποίο αναφέρεται στα έτερα της πολιτικής στοιχεία, όπως η τέχνη, το πνεύμα, το θρησκευτικό στοιχείο, η ηθική και ούτω καθεξής. Οι περισσότεροι γονείς το βιώνουν: τα παιδιά τους «θέλουν να φύγουν, αλλά δεν μπορούν». Πρόκειται για μια οριακή σχέση προσέγγισης και απομάκρυνσης: τόσο κοντά και τόσο μακριά. Σημειωτέον ότι, σύμφωνα με έρευνες, κατά τη διάρκεια της πανδημίας του Covid-19 πλησίασαν και αισθάνθηκαν πιο κοντά με την οικογένεια και τους γονείς τους για πολλούς λόγους, όπως και ότι επίσης αιτούνται περισσότερων μέτρων ψυχολογικής υποστήριξης και πρόληψης-βοήθειας για νοητικά και ψυχικά προβλήματα υγείας (Flash Eurobarometer 502, 2022: 68). Είναι η ώρα που εκπαιδεύονται οι γονείς και οι κηδεμόνες στο να υποστηρίζουν τους/τις νέους/ες χωρίς να τους συντρίβουν δια της προσφοράς τους. Οι πολιτικοί οργανισμοί, τα κόμματα, μπορούν να εκπαιδευθούν, άραγε, ώστε να κατανοήσουν και να συμμεριστούν αυτή την κίνηση «μέσα και έξω» των νέων; Το βλέμμα μας είναι συνηθισμένο να βλέπει το κράτος ως «εκπαιδευτή», αλλά απαιτείται και το αντίστροφο. Απαιτείται, λοιπόν, τρόπον τινά το κράτος και οι θεσμοί να εκπαιδευτούν και να εξελιχθούν από τη γενεά Z (Biswas, 2021).

¹⁴ Η κριτική αυτή στάση προς το «διεφθαρμένο σύστημα» και το συναφές αίτημα για μια ηθικότητα προκαλούν ριζοσπαστικότητες που μπορεί να πυροδοτήσουν εξεγέρσεις είτε αντιεξουσιαστικού χαρακτήρα (καθόσον η αντιεξουσιαστική και αναρχική παράδοση θεωρεί εξ ορισμού το κράτος και την εξουσία ως μηχανισμό διαφθοράς της «καλής φύσης» του ανθρώπου) είτε ακροδεξιού αντιουστημισμού. Γενικότερα, συσχετίζεται με μια σημαντική συντηρητική τάση στη νεολαία όπως φαίνεται και από τις απόψεις για το μεταναστευτικό, την πανδημία και τον πόλεμο (διαΝΕΟσις, 2022: 20).

Κλειστοί ορίζοντες αλλά και τάσεις φυγής συνθέτουν ακριβώς μια συνθήκη εσωτερικού αποκλεισμού, πολύ δύσκολη όσον αφορά τη διαδικασία παραγωγής ταυτοτήτων, υποκειμένων και ιδεολογιών, συνθήκη που σχετίζεται με την επανεμφάνιση της βίας και της αδυναμίας των θεσμών να τη μειώσουν. Μια συνθήκη όπου εγγράφονται, αφενός, αδιέξοδα και μπλοκαρίσματα στα εσωτερικά όρια των δι-ατομικών εαυτών, αφετέρου, όμως, και οι δυνατότητες διέλευσης των ορίων προς τα έξω και σύναψης εκ νέου των δεσμών, των συλλογικών ταυτοτήτων και φυσικά της πολιτικής.

5. ΟΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΙΔΕΟΛΟΓΙΕΣ ΣΤΑ ΟΡΙΑ

Η συνθήκη ενός τέτοιου παροντισμού δεν πρέπει να κρίνεται από έξω και *a priori* ως κάτι το εφήμερο, ως ευδαιμονισμός και ανηθικότητα. Το να κρίνονται οι καταστάσεις με προδοδεμένα κριτήρια-αξίες, απολυτοποιημένες και ακινητοποιημένες στον χώρο και τον χρόνο, αποτελεί κάποιου είδους ηθικολογία. Αντιθέτως, οι αξίες και η ιδεολογία παράγονται από τις πρακτικές και είναι αποτέλεσμα αυτών, σύμφωνα τουλάχιστον με τον Αλτουσέρ (1978: 96-121). Αν κάθε αρχή και ιδεώδες δεν συνιστά ιδεαλισμό, κάθε κριτική με προδοδεμένα αφηρημένα κριτήρια συνιστά οπωσδήποτε αρνητικότητα χωρίς κατανόηση και συμπερίληψη.

Ο παροντισμός αυτός εμπεριέχει μια δραματικότητα και συγχρόνως πνεύμα, αξίες (καθώς οι νέοι/ες είναι αντιφασίστες, δείχνουν υπευθυνότητα απέναντι στην κλιματική κρίση, υποστηρίζουν το κίνημα ΜεToo, τοποθετούνται εναντίον της διαφθοράς), έμπνευση, επινοητικότητα και κοινωνική ποιητική (συναυλίες οξείας κοινωνικής κριτικής όπως των Lex, Θανάση Παπακωνσταντίνου, κ.λπ.). Όταν είσαι ευάλωτος/η, επισφαλής, και διαθέτεις ελάχιστες ευκαιρίες και δυνατότητες, είσαι αναγκασμένος/η να σκεφτείς κάθε περίπτωση, να τη ζυγίσεις και να αποφασίσεις προσεκτικά τις ενέργειές σου. Η κρίση αυτή γίνεται, βεβαίως, σε ένα πλαίσιο πίεσης και δομικών περιορισμών που συχνά επηρεάζουν την ανάλυση ή τη διάθεση ανατροπής τους, με αποτέλεσμα να οδηγείται κανείς απλώς στο να επιβιώσει. Αλλά αυτή η στάθμιση και ορθή κρίση στα της ζωής δεν αποτελεί και εφόδιο για μια πολιτική ευθυκρισία; Πόσο θα δυσκολεύονταν οι παλιότεροι να κατορθώσουν σήμερα, υπ' αυτές τις συνθήκες, μια τέτοια ευθυκρισία; Στις προ των κρίσεων εποχές της οικονομικής ανάπτυξης και του κοινωνικού κράτους, της ασφάλειας και της προσανατολισμένης ιστορικής πορείας, οι στάσεις και οι συμπεριφορές προέκυπταν με αυτόματο σχεδόν τρόπο από αρχές και ιδεώδη. Τα άτομα δεν αντιμετώπιζαν συνεχή διλήμματα και απορητικές καταστάσεις. Οι

παλαιότερες γενεές είχαν κάποιες σταθερές σε ιδεολογικό και αξιακό επίπεδο και μια μεγαλύτερη σταθερότητα σε οικονομικό/βιοτικό. Αντίθετα, η νέα γενεά βρίσκεται και βιώνει διαρκώς μια κρίση και, εξαιτίας αυτής της διαρκώς μεταβλητής κατάστασης επικινδυνότητας, οφείλει να εξετάζει και να ζυγίζει τα πάντα για να επιβιώσει. Πρέπει να είναι σε θέση να διακρίνει τα χαρακτηριστικά μιας κατάστασης που την καθιστούν αξιόπιστη· προϋπόθεση, σύμφωνα με τον Eagleton,¹⁵ για την αυθεντική ελπίδα.

Με αυτόν τον τρόπο, οι σταθερές των προηγούμενων γενεών αναταράχθηκαν, πυροδοτώντας μια διαδικασία ιδεολογικοπολιτικής αμφισβήτησης, έναν συνεχή κοινωνικό μετασχηματισμό σ' αυτό το επίπεδο. Τίθεται το ερώτημα αν οι κοινωνικές επιστήμες και ειδικότερα η Πολιτική Επιστήμη διαθέτουν τα εργαλεία για να συγκρίνουν τις περιόδους και ειδικότερα αυτό το διακριτό από άλλες εποχές πλαίσιο αδιεξόδων εντός του οποίου ζουν οι νέοι σήμερα. Συγκριτικές μελέτες των επιστημονικών κλάδων διαπιστώνουν ότι υπάρχει πράγματι διαφορά, όπως προαναφέραμε (García-Albacete, 2014), τουλάχιστον ως προς τον άξονα της σχέσης των νέων με την πολιτική και όλα τα συναφή ζητήματα που άπτονται αυτής της σχέσης. Στην Ελλάδα (και αυτό δεν σημαίνει ότι ισχύει για τις άλλες χώρες) μετά το 2008 η σχέση αυτή καθίσταται ολοένα και περισσότερο πολύπλοκη. Με τις διαρκείς κρίσεις –χρέους, κλιματική και πανδημική– το πλαίσιο έγινε πιο σύνθετο, και αυτός είναι ο λόγος που απαιτούνται πιο πολυσχιδή εργαλεία, όπως η ανάλυση των διαγενεακών διαφορών μέσω της έννοιας των ανθρωπολογικών διαφορών. Με άλλα λόγια, οι κρίσεις έθιξαν πλευρές που αφορούν την αντίληψη και τις απαντήσεις που έδιναν οι πολιτικές ιδεολογίες στο ερώτημα της ουσίας-φύσης του ανθρώπου. Έτσι, πέρα από το νεωτερικό υποκείμενο ως έλλογο, πολιτισμένο άνθρωπο, κυρίαρχο μέσα στη φύση, αναδύθηκαν άλλες μορφές, όπως η φιγούρα του χρωμένου ανθρώπου ή υπόχρεου υποκειμένου (Bartsidis, 2015), οι πολλαπλές έμφυλες ταυτότητες πέρα από τον έμφυλο δυισμό, η φιγούρα του μετριόφρονος και «ταπεινωμένου» ανθρώπου έναντι του αλαζόνα της ανθρωποκεντρικής αντίληψης εν σχέσει με τα άλλα όντα στη φύση. Οι νέες όψεις επαναφέρουν τα στοιχεία των βιωμάτων, των παθών και των συναισθημάτων ως αρκετά σημαντικά στη συγκρότηση των ταυτοτήτων, όπως άλλωστε αποτυπώθηκε με την αποκαλούμενη «συναισθηματική στροφή» (affective turn) στις κοινωνικές επιστήμες. Εκεί που φτιάχνονται οι σχέσεις καθημερινά, εκεί που παίζεται η μεταστροφή των παθών, των συναισθημάτων, δεν υπάρχει μόνο η τάση της διάλυσης και του ατομικισμού, αλλά και η τάση να φτιάχνονται νέες σχέσεις και να ενδυναμώνονται διατομικά μεταξύ τους τα άτομα. Η διάδραση αυτή μπορεί να επιφέρει την μεταστροφή των παθών του μίσους σε

15 Παρόλο που δεν συμπεριρίζομαι τον ηθικολογικό οίστρο του εναντίον του «μεταμοντερνισμού», την αιτία όλων των ειδών του Κακού, εντούτοις ο Eagleton (2015) μας προσφέρει μια ευρεία επισκόπηση της έννοιας της ελπίδας και των μετασχηματισμών των πολιτικών ιδεολογιών, πολύ χρήσιμη για την παρούσα συζήτηση.

χαρά και αλληλεγγύη, στις γειτονιές και στα σχολεία.

Η πολιτική, κατά συνέπεια, επικαθορίζεται από όλες αυτές τις αντιθέσεις και ανισότητες, αλλάζοντας με τρόπο πολύ σύνθετο, και, τουλάχιστον στο σημείο της συζήτησης περί των διαγενεακών διαφορών, φαίνεται ότι συμπυκνώνονται κάποιες καθαρότερες διαφορές που βοηθούν στις ορθότερες διαγνώσεις. Όταν λέμε ότι αλλάζει η πολιτική δεν αναφερόμαστε απλώς στο περιεχόμενο των πολιτικών πεποιθήσεων και ιδεολογιών, ή με απλά λόγια ως αλλαγή πολιτικής κατεύθυνσης, δηλαδή απλώς ως μια «άλλη γραμμή». Η αλλαγή αφορά την τροπικότητα της πολιτικής και αυτό σημαίνει μια «άλλη πολιτική».

Οι πολιτικές ιδεολογίες λειτουργούσαν ως ένα σύνολο αξιών, πεποιθήσεων και αξιώσεων, επιτελώντας σε μεγάλο βαθμό τον ρόλο τους στη συγκρότηση των πολιτικών υποκειμένων και των πολιτικών δυνάμεων. Αντιθέτως, στις σημερινές εποχές οι ιδεολογίες μετασχηματίζονται συνεχώς, και άτομα, ομάδες και τάξεις προβαίνουν σε πρακτικές ανασυνθέσεις, σε νέες ενότητες των ποικίλων ιδεολογικών και αξιακών στοιχείων. Στις μετωπικές ερωτήσεις περί των κλασικών πολιτικών ιδεολογιών διαπιστώνονται με έκπληξη τα υψηλά ποσοστά του σοσιαλισμού (Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς, 2020: 49), πλην όμως, με μια προσεκτικότερη ματιά, θα διαπιστώσουμε ότι εντάσσονται σε μια τάση ανασυνθετικής ώσμωσης μεταξύ των κλασικών και μετανεωτερικών πολιτικών ιδεολογιών, γεγονός που ενισχύεται από τα σταθερά ευρήματα περί αντιφατικής συμπεριφοράς. Μια τέτοια ιδεολογική κινητικότητα και ενεργοποίηση προσδίδει πραγματιστικά χαρακτηριστικά, δηλαδή ζωντανή σχέση με την πραγματικότητα και παρεμβατική διάθεση. Σημειωτέον ότι στο σημείο αυτό απαιτείται προσοχή, διότι η πραγματιστική διάθεση δεν ταυτίζεται με τον ρεαλισμό της προσαρμογής στα δεδομένα,¹⁶ ο οποίος οδηγεί άλλωστε στην απώλεια του ηθικού δυναμικού της νεότητας. Περιγράφεται εδώ ένας διαρκής κοινωνικοπολιτικός μετασχηματισμός και ο τρόπος που αυτός επηρεάζει τον τρόπο σκέψης και δράσης των νέων γενεών, δηλαδή μια παράμετρος που θα έπρεπε να λαμβάνεται περισσότερο υπόψιν. Ας χαιρετήσουμε, λοιπόν, τη συμπαρουσία τόσο των παθών όσο και της ευθυκρισίας στα γνωσιακά και πολιτικά ιδιώματα των σημερινών νεότερων γενεών. Τέλος, με την παρατήρηση περί «πολιτικής ευθυκρισίας» των νέων αναγνωρίζουμε ότι ίσως να τείνουν, σύμφωνα με τη βεμπεριανή διάκριση, περισσότερο προς μια πολιτική της ευθύνης παρά μιας πολιτικής των πεποιθήσεων.

¹⁶ Με μια διαφορετική, οικεία όμως στην Αριστερά, προσέγγιση οι Παντελίδου-Μαλούτα και Ζηργάνου-Καζολέα, συσχετίζουν την έλλειψη ριζοσπαστικών οραμάτων με την απουσία ελπίδας, διαπιστώνουν

έναν διάχυτο ρεαλισμό ή ακόμη και κυνισμό της νεολαίας που δεν μπορεί παρά να σχετίζεται με την επιρροή του νεοφιλελεύθερου δόγματος στις συνθήκες κρίσης και λιτότητας, αλλά επίσης και με την αδυναμία των πολιτικών οργανώσεων και συλλογικοτήτων της Αριστεράς να προβάλλουν, στις παρούσες συνθήκες, ένα συνεκτικό και ολοκληρωμένο εναλλακτικό όραμα κοινωνίας που θα τους/ις εμπνεύσει (Παντελίδου-Μαλούτα και Ζηργάνου-Καζολέα, 2020: 166).

Ή, με διαφορετική ορολογία, μια μετάβαση από τα «politics of loyalties» στα «politics of choice» (Norris, 2003: 4· Ζηργάνου-Καζολέα, 2022: 7).

6. ΕΠΙΛΟΓΟΣ-ΟΥΒΕΡΤΟΥΡΑ

Αυτή η αμφίθυμη και δύσκολη διπλού δεσμού συνθήκη απαιτεί εκ μέρους των θεσμών (εκπαιδευτικοί, υπεύθυνοι χάραξης πολιτικής, εργαζόμενοι/ες στις υπηρεσίες για νέους/ες, οικογένεια, κόμματα κ.ο.κ.) αλλά και των μεγαλύτερων σε ηλικία, κατανόηση των προσδοκιών των νεότερων, γενναιόδωρη συμπεριφορά χωρίς επιφυλάξεις, λεπτούς χειρισμούς με προσοχή και ισορροπία, αναγνώριση των πρωτοβουλιών, των απομακρύνσεων και των επιστροφών.

Μια σειρά αντιφάσεων, λοιπόν, που οδηγούν στη μεγάλη αντίφαση: μεγάλη ολιστική αφήγηση δεν υπάρχει και, συγχρόνως, υπάρχει κρίση της πολιτικής. Ενώ στην εποχή μετά το '68 αναδυόταν το σύνθημα-προτροπή «όλα είναι πολιτικά», τώρα οι νέοι προτιμούν να «φαίνεται» η πολιτική στην κοινωνία και να έχει άμεσο αντίκτυπο περισσότερο από ποτέ και όχι μόνο μέσω κομμάτων. Ενώ στρατεύονται σε θεματικές δράσεις και «προεικονιστικές» μορφές συμμετοχής, δεν επιθυμούν να εμπλέκονται στις παραδοσιακές θεσμικές μορφές πολιτικής συμμετοχής, δράσης και οργάνωσης, οι οποίες αποτελούν πλέον ταμπού (Zirgανου-Καζολέα και Παρανικόλορουλος, 2023· Sloan, 2016). Αλλά η πολιτική αλλάζει, δεν γίνεται σε όλες τις εποχές με τον ίδιο τρόπο, καθώς αλλάζουν οι συνθήκες που την καθορίζουν, η γλώσσα και οι πρακτικές της. Με άλλα λόγια, ενώ εμφανίζονται ακόμη οι γνωστές μορφές πολιτικής πρακτικής, όπως η ταξική πολιτική, η πολιτική του αυτοκαθορισμού και της χειραφέτησης, εντούτοις υπάρχουν πρακτικές τις οποίες πρέπει να αναγνωρίσουμε ως πολιτικές, για παράδειγμα εκείνες που αφορούν βαθύτερα αδιέξοδα ταυτότητας, αποκλεισμών και βίας. Οι αναδυόμενες σημασίες, χειρονομίες, πάθη και γλώσσες από αυτά τα πεδία, μετατρέπονται, ενίοτε και όχι πάντα ή οπωσδήποτε, σε αιτήματα, τα οποία δεν εμπíπτουν αυτομάτως στην πολιτική της δικαιοσύνης και της ισότητας. Όλα αυτά που παρατηρούμε σημαίνουν, ενδεχομένως, ότι η πολιτική άλλαξε ήδη ακριβώς λόγω των νέων συνθηκών ζωής των νεότερων γενεών.

Βρισκόμαστε αφενός σε αχαρτογράφητα νερά, σε μια άγνωστη και αδιάγνωστη κατάσταση, αφετέρου όμως η κρίση βρίσκεται σε πολύ προχωρημένο στάδιο. Αυτό σημαίνει ότι δεν μπορεί να αντιμετωπισθεί με δομικές, μακροπρόθεσμες προτάσεις και λύσεις, όπως εκείνες που προέρχονται από την εκπαίδευση και οι οποίες χρειάζονται καιρό για να αποδώσουν καρπούς. Η εκπαίδευση βέβαια αποτελεί και καθημερινή εμπειρία και, συνεπώς, μπορεί να συμβάλλει στη συμμετοχή στη λήψη αποφάσεων και στη διεκδίκηση στο παρόν

ως βίωμα στο σχολείο. Από την άλλη, οτιδήποτε επιλέξει να πράξει κανείς τώρα θα φανεί ως ευκαιριακό και ανεπαρκές, σαν να βάζεις απλώς επίδεσμο σε ένα βαθύ τραύμα. Αυτή είναι η δυσκολία της υπόθεσης.

Για τον λόγο αυτό απαιτείται ίσως μια περαιτέρω διερεύνηση και συζήτηση για να βρεθούν προτάσεις οι οποίες θα κινούνται σε αυτό το ενδιάμεσο πεδίο ή μέσου βεληνεκούς. Επείγει να βρεθούν προτάσεις μεσο-βραχυπρόθεσμες οι οποίες μπορούν να συνυπάρξουν σε ένα «κοκτέηλ» με άλλες βραχυπρόθεσμες. Οι πολιτικοί φορείς πολύ ορθά διατυπώνουν συγκεκριμένες προτάσεις για το στεγαστικό των νέων, για την ανεργία, και ούτω καθεξής. Πρέπει να αναζητήσουμε άλλες ιδέες και προς άλλες κατευθύνσεις που να συνδέουν τη σύγχρονη μορφή κοινωνικού κράτους με τις νεανικές ανάγκες. Θα μπορούσε επίσης να συζητηθεί και να υπολογιστεί ποσοτικά ένα Βασικό Εγγυημένο Εισόδημα Νέων για ένα ορισμένο χρονικό διάστημα που θα αφορά άτομα εντός συγκεκριμένων ηλικιακών ορίων που βρίσκονται στην Ελλάδα και σπουδάζουν ή αναζητούν εργασία ή έχουν εποχική απασχόληση. Αυτός ο πόρος αγοράζει χρόνο, ελευθερία, ποιότητα ζωής και προοπτικές. Επιτρέπει σε όλους τους νέους να ζήσουν με αξιοπρέπεια, να φτιάξουν όνειρα, και να πειραματιστούν χωρίς τη δαμόκλειο σπάθη της επιβίωσης.

Συνεπώς, αυτό που φαίνεται ότι έχει σημασία είναι να τονωθεί η αυτονομία και η ανεξαρτησία των νέων ως κοινωνικής κατηγορίας, αλλά και ως ομάδων ή ατόμων, η ευελιξία στις επιλογές τους, η αυτονομία από το κράτος και την οικογένεια υπό την έννοια της αποφυγής του πατροναρίσματος. Κατανοώντας τη γλώσσα και τις ευαισθησίες των νέων γενεών υποβοηθούμε να επινοηθεί:

- ✓ μια νέα πολιτική συναντήσεων, ωσμώσεων και επικοινωνίας εκεί που υπάρχουν, δρουν και οργανώνονται οι νέοι/ες σήμερα: στις πρακτικές διεκδίκησης, αντίστασης αλλά και στις κοινωνικές ποιητικές ευάλωτων εαυτών και ζωής, στις ενσώματες πρακτικές απόκρουσης της διάχυτης βίας και γλώσσες έκφρασης και αυτοκαθορισμού, στις ψηφιακές πρακτικές γειτονίας και εγγύτητας, συνομάδωσης και συνύπαρξης.
- ✓ μια νέα δημοκρατική πολιτική μη θεσμικού χαρακτήρα που κινείται με όσα «ξεφεύγουν» από το κράτος και που στη συνέχεια το τελευταίο πάντα τείνει να θεσμοποιήσει. Με νέους θεσμούς που να αναγνωρίζουν και να εμπερικλείουν μια «αγάπη για τη δημοκρατία» (Θεοδωρίδου και Μπαρτσίδης, 2022, 2023), τη συμπερίληψη και συμμετοχή των νέων σε πολιτικά προγράμματα που φτιάχνουν οι ίδιοι/ες από κοινού, την ευελιξία να κάνουν τις επιλογές τους, την ελευθερία έκφρασης και δραστηριοποίησης αντί για αστυνομοκρατία, αυταρχισμό και αποκλεισμούς και του αντίστοιχου «μίσους για τη δημοκρατία».

Ευχαριστίες οφείλω στην Ντόρα Γιαννάκη για τη συνομιλία μας, και στον Δημήτρη Τσιρίμπα, την Έλενα Ταμπουράκη και την Έλενα Χατζηκώστα για τα σχόλια.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

- Αλτουσέρ, Λουί. 1978, *Θέσεις, Ξενοφών Γιαταγάνας*, μτφρ. Αθήνα: Θεμέλιο.
- Αριστοτέλης. 2016, *Τέχνη Ρητορική*, Αθήνα: Νήσος.
- Biehl, Janet, και Peter Staudenmaier. 2003, *Οικοφασισμός: Μαθήματα από τη Γερμανική εμπειρία*, Ιωάννινα: Ισνάφι.
- Γιαννάκη, Ντόρα. 2016, *Η Συνεκδοχή της Νεολαίας: Μια Ιστορική Αναδρομή στο Περιεχόμενο της Έννοιας, στο Νεολαία και Οικονομικές Κρίσεις στην Ελλάδα, 1929 και 2008*, Λουδοβίκος Κωτσονόπουλος, Δέσποινα Παπαδημητρίου, και Ζήσιμος Συνοδινός, επιμ. Αθήνα: Gutenberg, σσ. 77-97.
- διαΝΕΟσις. 2022, *Τι Πιστεύουν οι Έλληνες*. <https://www.dianeosis.org/research/ti-pistevoyn-oi-ellines-2022/>
- ETERON - Ινστιτούτο για την Έρευνα και την Κοινωνική Αλλαγή. 2022, *Όσα δεν Ξέραμε ότι Αγνοούσαμε για τη Gen Z*, Gen Z - Voice On, https://eteron.org/wp-content/uploads/2022/10/FINAL_Report-Minotaki-Gen-Z.pdf, προσπέλαση 19 Απριλίου 2023.
- ETERON - Ινστιτούτο για την Έρευνα και την Κοινωνική Αλλαγή. 2023, *Η νέα γενιά μετά τα Τέμπη*, Youth - Voice On, <https://eteron.org/research/nea-genia-meta-ta-tempi/>
- Ζηργάνου-Καζολέα, Λίνα. 2022, *Διαστάσεις της πολιτικότητας των νέων στην Ελλάδα: Σημεία σύγκλισης και απόκλισης σε σχέση με τη διεθνή βιβλιογραφία, στο Νεολαία & πολιτική στην Ελλάδα σήμερα*, ΕΝΑ, Δελτίο Πολιτικής Συγκυρίας #04, Κώστας Ελευθερίου, επιμ. Μάιος 2022, σσ. 4-14.
- Θεοδωρίδου, Δανάη, και Μιχάλης Μπαρτσιδης. 2022, *Αγάπη για τη Δημοκρατία: Ο Πολιτισμός ως Εργαλείο Πολιτικής Χειραφέτησης*, Μέρος I, *The Press Project*, 19 Ιουλίου 2022. <https://thepressproject.gr/agapi-gia-ti-dimokratia-o-politismos-os-ergaleio-dimokratikis-cheirafetisis/>
- Θεοδωρίδου, Δανάη, και Μιχάλης Μπαρτσιδης. 2023, *Αγάπη για τη Δημοκρατία (μέρος δεύτερο): Από τη Θεωρία στην Ενεστώσα Πράξη στη Σκιά ενός Κυβερνητικού Εγκλήματος*, Μέρος II, *The Press Project*, 5 Φεβρουαρίου 2023. <https://thepressproject.gr/agapi-gia-ti-dimokratia-meros-deftero-apo-ti-theoria-stin-enestosa-praxi-sti-skia-enos-kyvernitikou-egklimatos/>
- Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς. 2020, *Νεολαία: Συνήθειες, Αντιλήψεις & Πολιτική Συμπεριφορά*, Απρίλιος 2020, <https://poulantzas.gr/yliko/erevna-neolea-synithies-antilipsis-politiki-syberifora/>
- Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς. 2023, *Νεολαία. Συνήθειες, αντιλήψεις & πολιτική συμπεριφορά, 4ο κύμα*, Μάρτιος 2023, Α' & Β' Μέρος). <https://poulantzas.gr/yliko/erevna-neolaia-synitheies-antilipseis-kai-politiki-syberifora-4o-kyma-martios-2023-meros-a/>
<https://poulantzas.gr/yliko/erevna-neolaia-synitheies-antilipseis-kai-politiki-syberifora-4o-kyma-martios-2023-meros-b/>
- Κολιαστάσης, Πάνος. 2022, *Τι πιστεύουν οι νέοι*, διαΝΕΟσις. https://www.dianeosis.org/wp-content/uploads/2022/05/Koliastasis_essay_neoi_final_040522.pdf
- Κονάς, Βεάτα. 2022, *Τα πολιτικά συναισθήματα των νέων: Η περίπτωση της Ουγγαρίας*, στο *Νεολαία & πολιτική στην Ελλάδα σήμερα*, ΕΝΑ, Δελτίο Πολιτικής Συγκυρίας #04, Κώστας Ελευθερίου, επιμ. Μάιος 2022, σσ. 33-37.

- Μπαρτσιδης, Μιχάλης, επιμ. 2014, *Διατομικότητα*. Κείμενα για μια οντολογία της σχέσης, Λουκία Μάνο-Χρηστίδη, μτφρ. Αθήνα: Νήσος.
- Μπαρτσιδης, Μιχάλης. 2017, Room: η φαντασία στην τοπική του «εσωτερικού ορίου», στο *Χωρικές αφηγήσεις της μνήμης*, Σάσα Λαδά, Κυριακή Τσουκαλά, και Κέλλυ Παπαϊωάννου, επιμ. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο, σσ. 53-82.
- Μπαρτσιδης, Μιχάλης. 2022, Δολοφονία Άλκη: η νύχτα πέφτει πάνω από την πόλη;, *TheOpinion*, 4 Φεβρουαρίου 2022. <https://www.theopinion.gr/thessaloniki/i-nychta-peftei-stin-poli/>
- Μπαρτσιδης, Μιχάλης. 2023, Διατομικές εμπειρίες αλληλεγγύης, ιστορίες ορίων και κοσμοπολιτική, στο *Αφηγήσεις ζωής σε καιρούς κρίσης, Μνημονικές αναπαραστάσεις, ταυτοτικές αναζητήσεις και μεθοδολογικοί αναστοχασμοί*, Βασίλης Δαλκαβούκης, Ρίκη Βαν Μπουσχότεν, Γιώργος Τσιώλης και Αντώνης Αντωνίου, επιμ. Βόλος: Ένωση Προφορικής Ιστορίας, σσ. 373-380.
- Παντελίδου-Μαλούτα, Μάρω. 2017, [Η νεολαία επιστρέφει: Ελληνική πολιτική κουλτούρα και μεταβαλλόμενα πρότυπα πολιτικότητας των νέων στην κρίση](#), *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης* 43, σσ. 5-46.
- Παντελίδου-Μαλούτα, Μάρω, και Λίνα Ζηργάνου-Καζολέα. 2020, [Νεολαία, αριστερή ψήφος και ριζοσπαστισμός τη δεύτερη δεκαετία του 2000](#), *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης* 46, σσ. 148-182.
- Παπανικολόπουλος, Δημήτρης. 2016, *Δεκέμβρης 2008, Ανάλυση και ερμηνεία: Οι αιτιώδεις μηχανισμοί πίσω από τα συγκρουσιακά γεγονότα*, Αθήνα: Εκδόσεις των Συναδέλφων.
- Παπανικολόπουλος, Δημήτρης. 2023, *Οι Millennials στον δρόμο, ο ρόλος των γενεών στα κινήματα της σύγχρονης Ελλάδας*, Ινστιτούτο Νίκος Πουλιαντζάς και Θεμέλιο.
- Πετράκη, Γεωργία. 2023α, *Τι κρύβεται κάτω από το χαλί της «μεγάλης παραίτησης»*, *Εφημερίδα των Συντακτών*, 14-15 Ιανουαρίου 2023.
- Πετράκη, Γεωργία. 2023β, [Το κεφάλαιο κάτι πρέπει να δώσει](#), *Εφημερίδα των Συντακτών*, 17 Ιανουαρίου 2023.
- Πρωτοπαπαδάκης, Ευάγγελος. 2010, Οικοφασισμός: Η Περίπτωση του Kaarlo Pentti Linkola, στο *Περιβάλλον, Κοινωνία, Ηθική*, Έλενα Παπανικολάου, επιμ. Αθήνα: Αειφορία, σσ. 74-97.

Ξενόγλωσση

- Balibar, Etienne. 2001, *Citoyen sujet et autres essais d'anthropologie philosophique*, Παρίσι: PUF.
- Balibar, Etienne. 2016, *Des Universels: Essais et conferences*, Παρίσι: Galilee.
- Bartsidis, Michalis. 2015, Subjects in Crisis: Indebtedness, Money, Life, *Phàsis, European Journal of Philosophy*, No 3, "La Dette", σσ. 115-128. <https://www.torrossa.com/en/resources/an/4141014>
- Biswas, Tanu. 2021, [Letting Teach: Gen Z as Socio-Political Educators in an Overheated World](#), *Frontiers in Political Science* 3, 641609. doi: 10.3389/fpos.2021.641609
- Brown, Adrienne Maree. 2019, *Pleasure Activism: The Politics of Feeling Good*, Εδιμβούργο: AK Press.
- della Porta, Donatella. 2019a, Deconstructing generations in movements: Introduction, *American behavioral scientist* 63(10), σσ. 1407-1426.
- della Porta, Donatella. 2019b, Deconstructing generations: Concluding remarks, *American behavioral scientist* 63(10), σσ. 1578-1596.

- Eagleton, Terry. 2015, *Hope without optimism*, Νιου Χέηβεν: Yale University Press.
- EURYKA. 2020, Reinventing democracy in Europe: Youth doing politics in times of increasing inequalities. <https://cordis.europa.eu/project/id/727025>
- Flash Eurobarometer 502. 2022, *Youth and Democracy in the European Year of Youth*, Report, Φεβρουάριος-Μάρτιος 2022.
- García-Albacete, Gema M. 2014, Generational Change? Political Generations and Cohorts in Europe, στο *Young People's Political Participation in Western Europe: Continuity or Generational Change?*, Gema M. García-Albacete, επιμ. Μπέισινγκστοουκ: Palgrave Macmillan, σσ. 99-164.
- Hurrelmann, Klaus και Erik Albrecht. 2021, *Gen Z: between Climate Crisis and Coronavirus Pandemic*, Λονδίνο: Routledge.
- Kalyvas, Andreas. 2010, An Anomaly? Some Reflections on the Greek December 2008, *Constellations* 17(2), σσ. 351-365.
- Kouloopoulos, Tom, και Dan Keldsen. 2016, *The Gen Z Effect: The Six Forces Shaping the Future of Business*, Νέα Υόρκη: Routledge.
- Madison, Hoff. 2022, How Gen Z is winning the Great Resignation, from pay increases to better work-life balance, *Business Insider*, 12 Ιουνίου 2022. <https://www.businessinsider.com/gen-z-winning-great-resignation-changing-job-market-2022-6>
- Mannheim, Karl. 1972[1952], The problem of generations, στο *Essays in the sociology of knowledge*, Paul Kecskemeti, επιμ. London: Routledge, σσ. 276-322.
- Mbembe, Achille. 2020, *Brutalisme*, Παρίσι: Éditions La Découverte.
- Mendoza, Kimberlee R. 2019, *Engaging Generation Z: A Case Study on Motivating the Post-Millennial Traditional College Student in the Classroom*, Dissertation, Johnson University.
- Mosse, George Lachmann. 1991, *Fallen Soldiers: Reshaping the Memory of the World Wars*, Νέα Υόρκη: Oxford University Press.
- Norris, Pippa. 2003, Young people & political activism: From the politics of loyalties to the politics of choice?, Report for the Council of Europe Symposium, *Young people and democratic institutions: From disillusionment to participation*, Στρασβούργο, 27-28 Νοεμβρίου.
- Sloam, James. 2016, Youth political participation in Europe: a new participatory landscape, στο *Routledge handbook of youth and young adulthood*, Andy Furlong, επιμ. Λονδίνο: Routledge, σσ. 287-294.
- Sassen, Saskia. 2014, *Expulsions: Brutality and Complexity in the Global Economy*, Κέημπριτζ, Μασσαχουσέτη: Harvard University Press.
- Unicef. 2020, A situation analysis of children and youth, Greece 2020. <https://www.unicef.org/greece/media/2041/file/Full%20Report:%20The%20Analysis%20of%20the%20Situation%20of%20Children%20and%20Youth%20in%20Greece%202021.pdf>
- Vradis, Antonis, και Dimitris Dalakoglou, επιμ. 2011. *Revolt and Crisis in Greece: Between a Present Yet to Pass and a Future Still to Come*, AK Press και Occupied London.
- Zirganou-Kazolea, Lina, και Dimitris Papanikolopoulos. 2023, *Millenials and Gen Z in Europe: Political Participation and Left-wing Politics*, e-paper, Μάρτιος 2023 (transform!europe). <https://www.transform-network.net/blog/article/who-votes-for-the-left-and-why-in-search-of-our-identity-1/>